

An Analysis of Materials Development System in Religious Education

Khatereh Tafazoli M.A. Student in TEFL, Ministry of Education

Mohammad Ali Mohammadi Assistant Professor in Applied Linguistics,
Department of English Language and Literature,
Faculty of Literature and languages, Arak
University, Arak, Iran

Abstract

This study evaluated the 10th grade *Din va Zendeghi (Religion and Life)* textbook, which is used in Iranian high schools to teach Islamic education, using Masuhara's (2013) framework for pedagogical content analysis. The purpose was to examine the textbook's goals and teaching/learning activities and to assess the extent to which these activities align with its stated educational philosophy—one that emphasizes moral development, rational inquiry, and student-centered learning grounded in the Islamic teachings. The analysis was conducted in two stages: an external evaluation, which focused on introductory messages addressed to teachers and students, and an internal evaluation, which examined selected teaching/learning activities in terms of design, cognitive demand, and educational purpose. To ensure and guarantee the scientific reliability of the analysis, two experienced religious education teachers independently reviewed 20% of the data and confirmed the researchers' assessments. The findings indicate a high degree of alignment between the textbook's intended objectives and its teaching/learning activities. The analysis was conducted in two stages: an external evaluation, which focused on introductory messages addressed to teachers and students, and an internal evaluation, which examined selected teaching/learning

– Corresponding Author: khateretafazoli@gmail.com

How to Cite: Tafazoli, Kh., Mohammadi, M.A. (2024). An Analysis of Materials Development System in Religious Education, *Qualitative Research in Curriculum*, 5(17), 1-35. DOI: 10.22054/qric.2025.86580.417

Accepted: 01/08/2025

Received: 26/06/2025

ISSN: 2476-5783

eISSN: 2476-5791

activities in terms of design, cognitive demand, and educational purpose. These activities include scriptural analysis, personal reflection, moral reasoning, and experiential engagement—all of which contribute to fostering a coherent Islamic worldview and the development of ethical agency among adolescent learners. Several educational implications are proposed at the end.

Keywords: Pedagogical content analysis, *Din va Zendeghi (Religion and Life)*, Textbook.

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین

خاطره تفضلی ^{id} * دانشجوی کارشناسی ارشد زبان انگلیسی، وزارت آموزش و پرورش

محمدعلی محمدی ^{id} استادیار زبان‌شناسی کاربردی، گروه زبان و ادبیات انگلیسی، دانشکده ادبیات و زبانها، دانشگاه اراک، اراک، ایران

چکیده

این مطالعه با استفاده از الگوی تحلیل محتوای آموزشی ماسوها را (۲۰۱۳)، به ارزیابی کتاب درسی «دین و زندگی» پایه دهم، که در دبیرستان‌های ایران برای آموزش تعلیمات اسلامی مورد استفاده قرار می‌گیرد، پرداخته است. هدف پژوهش بررسی اهداف، فعالیت‌های آموزشی/یادگیری و تعیین میزان انطباق فعالیت‌های آموزشی/یادگیری این کتاب با فلسفه آموزشی اعلام‌شده آن، که بر رشد اخلاقی، پژوهش عقلانی، و یادگیری دانش‌آموزمحور مبتنی بر تعلیم اسلامی تأکید دارد، بود. تحلیل در دو مرحله انجام شد: ارزیابی بیرونی که بر پیام‌های مقدماتی خطاب به معلمان و دانش‌آموزان تمرکز داشت، و ارزیابی درونی که فعالیت‌های منتخب آموزشی/یادگیری را از منظر طراحی، نیازهای شناختی، و هدف آموزشی مورد بررسی قرار داد. به منظور اطمینان از پایایی علمی تحلیل، دو معلم با تجربه در حوزه تعلیمات دینی به‌طور مستقل ۲۰ درصد از داده‌ها را بررسی کرده و تشخیص محققان را تأیید کردند. یافته‌ها نشان‌دهنده درجه بالایی از همسویی میان اهداف مورد نظر کتاب درسی و فعالیت‌های آموزشی/یادگیری آن است. فعالیت‌های آموزشی/یادگیری شامل تحلیل متون دینی، تدبرات شخصی، استدلال اخلاقی، و مطالعه تجربی هستند. عناصری که همگی در راستای پرورش جهان‌بینی اسلامی منسجم و شکل‌گیری کنشگری اخلاقی در دانش‌آموزان نوجوان قرار دارند. در انتها کاربردهای آموزشی گوناگونی مطرح گردید.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوای آموزشی، دین و زندگی، کتاب درسی.

۱. مقدمه

طراحی و تدوین مطالب آموزشی از ارکان اساسی در فرآیند آموزش و یادگیری مؤثر محسوب می‌شود. کتاب‌های درسی، به‌عنوان رایج‌ترین منابع آموزشی مورد استفاده در کلاس‌های درس، تأثیر بسزایی بر نحوه انتقال دانش و چگونگی تعامل دانش‌آموزان با فرایند یادگیری دارند. تاملینسون (۲۰۱۱) تأکید می‌کند که مطالب آموزشی مؤثر و کارآمد باید مفاهیم معنادار در اختیار یادگیرندگان قرار دهند، مشارکت آنان را برانگیزند، و به پرورش تفکر انتقادی و درگیری شخصی یادگیرنده کمک کنند. تعلیمات دینی جایگاه ویژه دارد، زیرا تنها به انتقال اطلاعات و دانش دینی محدود نمی‌شود، بلکه در پی پرورش ایمان، اخلاق، مسئولیت‌پذیری و معنویت در نسل جوان است (نجفی و فراهانی، ۲۰۲۳). پس کتاب‌هایی مانند کتاب دین و زندگی، نقش حیاتی نه تنها در انتقال دانش، بلکه در شکل‌دهی به رفتارهای اخلاقی و معنوی دانش‌آموزان ایفا می‌کنند.

بر اساس سند تحول آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵) کتاب‌های آموزش دینی در نظام آموزشی ایران دو هدف اصلی را دنبال می‌کنند: آموزش تعالیم اسلامی و پرورش قدرت تصمیم‌گیری اخلاقی و معنوی بر پایه این تعالیم. ارزیابی دقیق این منابع نه تنها از منظر محتوایی، بلکه از نظر ارزش آموزشی و توانایی آن‌ها در کمک به یادگیری فعال و مشارکتی ضرورت دارد. الگوی تحلیل محتوای آموزشی ماسوهارا (۲۰۱۳)، رویکردی دقیق و راهگشا برای چنین ارزیابی‌هایی ارائه می‌دهد و آن را به دو مرحله متمایز تقسیم می‌کند: ارزیابی بیرونی-بررسی هم‌راستایی محتوا با اهداف آموزشی و تناسب فرهنگی، و ارزیابی درونی-تحلیل راهبردهای آموزشی و روش‌های تدریس در کتاب درسی.

پژوهش حاضر با استفاده از الگوی تحلیلی ماسوهارا به ارزیابی محتوای آموزشی کتاب «دین و زندگی» پایه دهم پرداخت و به‌طور خاص بر جنبه‌های آموزشی آن تمرکز نمود. این تحلیل نمایی جامع از میزان تحقق اهداف آموزشی کتاب و توان آن در پشتیبانی از یادگیری فعال و تفکر انتقادی دانش‌آموزان ارائه می‌نماید. با تحلیل هر دو بعد محتوایی

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ فضلوی و محمدی | ۵

و آموزشی، این تحقیق در پی آن است که روشن سازد کتاب مذکور تا چه میزان در تقویت درک عمیق از اصول اسلامی، استدلال اخلاقی و قدرت تصمیم‌گیری معنوی موفق عمل کرده است.

مطالب آموزشی نقشی کلیدی در شکل‌گیری تجربه یادگیری ایفا می‌کنند و توسعه آن‌ها باید مبتنی بر تناسب با زمینه فرهنگی و انسجام آموزشی باشد. هاروود (۲۰۱۰) تأکید می‌کند که مطالب آموزشی باید با زمینه فرهنگی و زبانی یادگیرندگان همخوانی داشته باشد تا محتوای ارائه‌شده نه تنها جذاب، بلکه معنادار و قابل کاربرد در زندگی واقعی آنان باشد. در باره دانش‌آموزان دبیرستانی ایرانی، ضروری است که محتوای آموزش دینی نه تنها بازتاب‌دهنده تعالیم اسلامی، بلکه منعکس‌کننده ارزش‌ها و چالش‌های اخلاقی زندگی روزمره دانش‌آموزان نیز باشد. این پژوهش در پاسخ به چنین دغدغه‌هایی، کتاب «دین و زندگی» پایه دهم را از منظر طراحی آموزشی تحلیل می‌کند تا میزان نقش آن در فراهم‌سازی تجربه یادگیری فراگیر برای دانش‌آموزان را روشن سازد. پرسش‌های پژوهش عبارتند از:

۱. اهداف و راهکارهای آموزشی کتاب «دین و زندگی» پایه دهم در دبیرستان‌های ایران کدامند؟

۲. چه نوع فعالیت‌ها و وظایف آموزشی/یادگیری برای ارتقای درک عمیق از جهان‌بینی اسلامی در کتاب پیش‌بینی شده است؟

۳. تا چه میزان فعالیت‌های کلاسی و تکالیف یادگیری با اهداف و مقاصد کتاب هماهنگ هستند؟

۲. پیشینه مطالعات

این بخش به بررسی تحولات کلیدی در حوزه‌های تولید مطالب آموزشی و تحلیل محتوای آموزشی با تمرکز ویژه بر آموزش دینی می‌پردازد. چهار محور اصلی در این مرور بررسی شده‌اند: نظریه‌های بنیادین در زمینه طراحی مواد آموزشی، اهمیت تناسب فرهنگی و زمینه‌ای در طراحی آموزشی، تحلیل آموزشی مطالب آموزشی دینی، و راهبردهای ارزیابی

در تحلیل کتاب‌های درسی. این محورهای پژوهشی، مبنای نظری برای ارزیابی کتاب درسی «دین و زندگی» در چارچوب آموزش اسلامی در ایران را فراهم می‌کنند. حوزه تولید و تحلیل محتوای آموزشی در سال‌های اخیر توجه بسیاری را به‌ویژه در آموزش زبان و آموزش دینی به خود جلب کرده است. پژوهشگرانی چون تاملینسون (۲۰۱۱)، هاروود (۲۰۱۰)، ریچاردز (۲۰۰۱) و دیگران چارچوب‌ها و رویکردهایی را توسعه داده‌اند که بر اهمیت تناسب زمینه‌ای، طراحی دانش‌آموز-محور، و یادگیری فعال تأکید دارند. این اصول به‌طور یکسان در ارزیابی کتاب‌های درسی آموزش دینی مانند «دین و زندگی» نیز کاربرد دارند.

تاملینسون (۲۰۱۱) تولید محتوای آموزشی را به‌عنوان فرآیند خلق یا انطباق منابع آموزشی تعریف می‌کند که مطالبی معنادار و جذاب برای دانش‌آموزان فراهم می‌سازد. از دیدگاه او، این مطالب باید موجب یادگیری فعال، درگیری شناختی، و فرصت‌هایی اصیل برای تمرین و به‌کارگیری علم و دانش جدید شوند. این شامل طراحی فعالیت‌هایی است که دانش‌آموز را به سطحی عمیق از تعامل با محتوا و فراتر از حفظ کردن یا دریافت منفعل اطلاعات دعوت می‌کنند. هاروود (۲۰۱۰) نیز بر اهمیت انطباق مواد آموزشی با زمینه‌های فرهنگی و زبانی یادگیرندگان تأکید می‌کند و معتقد است که محتوای آموزشی باید با زندگی روزمره دانش‌آموزان هم‌راستا باشد. در مورد دانش‌آموزان ایرانی، محتوای آموزش دینی باید در عین انعکاس تعالیم اسلامی، برای تجربیات روزمره دانش‌آموزان نیز معنادار باشد.

تأکید بر محتوای مرتبط با نیازها، علایق و زمینه فرهنگی دانش‌آموزان از اصول بنیادین طراحی محتوای آموزشی محسوب می‌شود (تاملینسون، ۲۰۱۲). همچنین حس کنجکاوی کودکان می‌تواند عامل مهمی برای یادگیری و ایجاد انگیزه درونی برای آن باشد، عباسی و همکاران (۲۰۲۳)، در آموزش دین، این اهمیت دوچندان است زیرا محتوای درسی نه تنها باید آموزنده باشد، بلکه باید به‌صورت احساسی و اخلاقی نیز با دانش‌آموزان ارتباط برقرار کند. کتاب درسی «دین و زندگی» باید با اهداف تعیین‌شده در برنامه درسی

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۷

ایران هماهنگ باشد؛ اهدافی که بر درونی سازی ارزش ها و فضیلت های اخلاقی مبتنی بر تعلیم اسلامی تأکید دارند. افزون بر این، کتاب باید از طریق دعوت به تفکر و تدبر، تصمیم گیری اخلاقی و کاربرد عملی مفاهیم دینی، رشد شناختی و عاطفی دانش آموزان را تسهیل کند.

ریچاردز (۲۰۰۱) منابع آموزشی را به دو دسته اصلی تقسیم می کند: الف) منابع اصلی که نیازهای اساسی آموزشی را پوشش می دهند، و ب) منابع مکمل مانند چند رسانه ای یا محتوای تولید شده توسط معلم که می توانند با نیازهای خاص کلاس تطبیق یابند. در زمینه آموزش اسلامی، این منابع باید فراتر از ساختار سنتی کتاب درسی حرکت کرده و با استفاده از متون اصیل دینی، مطالعات موردی، و فعالیت های تعاملی، تفکر انتقادی و تدبر اخلاقی را پرورش دهند. در اینجا است که چارچوب هایی مانند مدل تحلیل محتوای آموزشی ماسوهارا (۲۰۱۳) ارزش خود را نشان می دهند، زیرا ارزیابی جامع تری از محتوا و استراتژی های آموزشی را ممکن می سازند.

اگرچه بسیاری از مطالعات موجود در زمینه تولید محتوای آموزشی بر آموزش زبان متمرکزند، در سال های اخیر توجه به آموزش دینی نیز افزایش یافته است. در ایران، پژوهش هایی که به بررسی کتاب های آموزش اسلامی پرداخته اند، نیاز به رویکردی پویا و مشارکتی تر در آموزش را مطرح کرده اند. این پژوهش ها تأکید دارند که فراتر رفتن از روش سنتی مبتنی بر کتاب درسی و استفاده از فعالیت هایی که تفکر انتقادی، تدبر و تصمیم گیری اخلاقی را تقویت کنند، ضروری است (علی اکبری، ۲۰۱۴). منتقدان کتاب های درسی فعلی معتقدند که با وجود ارائه تعلیم ارزشمند، این منابع در ایجاد ارتباط شخصی و عمیق با دانش آموزان ناکام مانده اند. این پژوهش در پی پر کردن این خلأ است و می کوشد ارزیابی کند که کتاب «دین و زندگی» تا چه اندازه باعث درگیرسازی فعال دانش آموز، تفکر انتقادی و کاربرد عملی تعلیم اسلامی می شود.

افزایش استفاده از استراتژی های نوآورانه آموزشی در آموزش دینی نیز مورد توجه قرار گرفته است. هاروود (۲۰۱۰) توصیه می کند که از انواع مختلف فعالیت ها برای

پاسخ‌گویی به سبک‌های گوناگون یادگیری استفاده شود تا مشارکت فعال دانش‌آموزان تضمین شود. این فعالیت‌ها می‌توانند شامل استفاده از منابع چندرسانه‌ای، بحث‌های گروهی، وظایف حل مسئله، و تمرین‌های تدبیری باشند. پژوهش حاضر با تحلیل استراتژی‌های آموزشی کتاب درسی «دین و زندگی» تلاش می‌کند نشان دهد که این راهبردها تا چه میزان در ارتقای یادگیری فعال و تدبیر اخلاقی مؤثر هستند.

در نهایت، ارزیابی منابع آموزشی باید شامل ارزیابی‌های تکوینی و پایانی باشد تا اطمینان حاصل شود که آن‌ها اهداف آموزشی خود را محقق می‌سازند. تاملینسون (۲۰۱۱) بر اهمیت بازبینی و به‌روزرسانی مستمر مواد بر اساس بازخورد معلمان و دانش‌آموزان تأکید دارد. در آموزش دینی، این ارزیابی باید هم تعهد به اصالت تعلیم دینی و هم ارتقای درگیری یادگیرنده را مد نظر قرار دهد. این مطالعه با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل محتوای آموزشی، به ارزیابی کتاب «دین و زندگی» از نظر مؤثر بودن آن در ارتباط با اهداف آموزشی گسترده‌تر آموزش اسلامی در ایران می‌پردازد.

۳. روش‌شناسی

۱،۳. روش پژوهش

این پژوهش از روش کیفی استفاده کرد که ترکیبی از تحلیل اسناد و تحلیل محتوای آموزشی است. با توجه به تمرکز بر ارزیابی یک منبع آموزشی خاص، داده‌ها از طریق تحلیل توصیفی و کیفی کتاب درسی «دین و زندگی» پایه دهم، که منبع اصلی این تحقیق است، گردآوری شدند. در این پژوهش داده‌ای از معلمان یا دانش‌آموزان جمع‌آوری نشد؛ بلکه تمرکز بر تحلیل خود کتاب درسی و مقایسه آن با الگوی ماسوها را برای سنجش کارآمدی آن به عنوان یک ابزار آموزشی است.

۲،۳. پیکره

کتاب درسی «دین و زندگی» پایه دهم **پیکره** اصلی تحلیل را تشکیل داد. دلیل انتخاب آن این بود که در سراسر دبیرستان‌های ایران تدریس می‌شود و نقش محوری در انتقال

آموزش‌های دینی اسلامی دارد.

۳.۳. الگوی پژوهشی

محققان از **الگوی** تحلیل محتوای آموزشی ماسوهارا (۲۰۱۳) برای ارزیابی کتاب درسی «دین و زندگی» پایه دهم استفاده کردند. این **الگو** از یک فرایند دو مرحله‌ای تشکیل شده است:

ارزیابی بیرونی و ارزیابی درونی. هر دو مرحله با هدف بررسی هم‌راستایی محتوای کتاب و راهبردهای آموزشی آن با اهداف تربیتی، تناسب فرهنگی، و درگیرسازی دانش‌آموزان انجام می‌شوند (جدول ۱).

جدول ۱ مراحل تحلیل محتوای آموزشی (بر اساس الگوی ماسوهارا، ۲۰۱۳)

مرحله	محور تمرکز	معیارهای ارزیابی
ارزیابی بیرونی (مرحله یک)	ارزیابی هم‌راستایی کتاب درسی با استانداردهای آموزشی بیرونی و بافت فرهنگی	-شناسایی اهداف تعیین شده در برنامه درسی رسمی پایه دهم -مقایسه اهداف با محتوای کتاب برای بررسی میزان انطباق -ارزیابی تناسب فرهنگی و زمینه‌ای با تأکید بر ارزش‌ها و اصول اسلامی در بافت ایرانی
ارزیابی درونی (مرحله دو)	تحلیل راهبردهای آموزشی درون کتاب درسی	-طراحی فعالیت‌ها: بررسی انواع فعالیت‌ها (مانند بحث، تفکر انتقادی، تدبیر) -راهبردهای آموزشی: تحلیل اینکه آیا روش‌ها مشارکت، یادگیری فعال، و تفکر انتقادی را تقویت می‌کنند یا نه -رشد شناختی و عاطفی: بررسی اینکه آیا دانش‌آموزان به به‌کارگیری تعالیم اسلامی در موقعیت‌های واقعی برای رشد اخلاقی و فکری تشویق می‌شوند یا خیر

۴.۳. روش جمع‌آوری داده‌ها

داده‌های این پژوهش از طریق تحلیل محتوای کتاب درسی جمع‌آوری گردید. برای این منظور از الگوی شش وجهی ماسوهارا (۲۰۱۳) برای تحلیل محتوای آموزشی کتاب درسی

«دین و زندگی» پایه دهم، به عنوان منبع آموزش دینی در دبیرستان‌های ایران (جدول ۱) استفاده گردید.

۵.۴. تحلیل داده‌ها

پس از گردآوری داده‌ها، تحلیل آن‌ها با استفاده از رویکرد تحلیل محتوا و مضمون انجام شد که طی آن عناصر کلیدی محتوا- مانند فعالیت‌ها، راهبردهای آموزشی، و انطباق با اهداف و برنامه درسی- شناسایی، دسته‌بندی و تحلیل گردید. این مطالعه بر اساس الگوی ماسوها را (۲۰۱۳) انجام شد. در ارزیابی بیرونی، شواهد مربوط به میزان انطباق محتوای کتاب با اهداف آموزشی و همچنین بازتاب نیازهای فرهنگی و زمینه‌ای دانش‌آموزان ایرانی بررسی گردید. در ارزیابی درونی، کیفیت و تنوع راهبردهای آموزشی و فعالیت‌ها از نظر ترویج یادگیری فعال و تعامل گسترده دانش‌آموز با متن ارزیابی شد. در تحلیل نهایی، ویژگی‌های آموزشی کتاب با الگوهای پیشنهادی در این گستره علمی و دیدگاه‌های نظریه‌پردازانی چون تاملینسون (۲۰۱۱)، هاروود (۲۰۱۰)، و ریچاردز (۲۰۰۱) مقایسه و تحلیل شد.

۶.۳. اعتبار و پایایی علمی پژوهش

برای اطمینان از اعتبار و پایایی علمی پژوهش، از دو ارزیاب مستقل که هر دو از معلمان باتجربه کتب درسی «دین و زندگی» استفاده شد. به منظور کاهش سوگیری محقق و تضمین ارزیابی عینی، ۲۰٪ از بخش‌های آموزشی کتاب انتخاب شد و در اختیار این ارزیابان قرار گرفت تا به طور مستقل تحلیل و تشخیص محققان را ارزیابی نمایند. نتیجه این ارزیابی عدم وجود مخالفت بین ارزیاب‌ها از یک طرف و ارزیاب‌ها و محققان از طرف دیگر بود. این میزان تطابق، نشانگر اعتبار و پایایی علمی قوی و اعتبار یافته‌های پژوهش می‌باشد.

۴. یافته‌ها و بحث و بررسی

بخش ۱,۴. به گزارش یافته‌های مطالعه می‌پردازد و بخش ۲,۴. به بحث و مقایسه یافته‌ها با مطالعات دیگر محققان اقدام نمود.

۱,۴. یافته‌ها

این بخش با تحلیل مقدمه این کتاب درسی - خطاب به معلمان و دانش‌آموزان - آغاز شد، چرا که این بخش اهداف، رویکردهای اساسی درباره فلسفه و جهت‌گیری آموزشی و یادگیری کتاب را نشان می‌دهد (سوال اول). بدین ترتیب، اهداف بنیادین و استانداردهای کلی آموزشی این کتاب درسی مشخص می‌شود. در ادامه، تمرکز محققان به ارزیابی جامع فعالیت‌های آموزشی بیش از ۳۰ درصد (۴ درس از ۱۲ درس کتاب) درس‌ها و تمرین‌ها معطوف گردید. این ارزیابی، امکان بررسی دقیق‌تر راهبردهای آموزشی، انواع فعالیت‌ها و فنون تدریس را که برای تعمیق ارتباط دانش‌آموزان با ایدئولوژی اسلامی به کار گرفته شده‌اند، فراهم می‌کند (سوال دوم). همچنین، محققان به بررسی میزان انطباق، انسجام و هم‌خوانی بین اهداف اعلام‌شده کتاب در مقدمه و روش‌های آموزش و یادگیری منعکس‌شده در متن آن اقدام نمودند (سوال سوم). برای دستیابی به این هدف، دو نوع ارزیابی به‌صورت نظام‌مند به کار گرفته شد: الف) ارزیابی بیرونی، ب) ارزیابی درونی.

۱,۱,۴. اهداف و مقاصد

این بخش مطالعه از دو قسمت تشکیل شده است: الف) مقدمه برای دبیران، ب) مقدمه برای دانش‌آموزان.

۱,۱,۱,۴. مقدمه برای دبیران

مقدمه کتاب «دین و زندگی» پایه دهم با عنوان «پیامی به معلمان» دیدگاه کلی نسبت به فلسفه آموزشی و رویکرد تدریس مورد نظر برای اجرای در کلاس ارائه می‌دهد. در این بخش بر موارد ذیل تأکید شده است:

≠ **ادغام تلاوت قرآن**: هر درس با آیاتی منتخب از قرآن آغاز می‌شود. ده دقیقه ابتدایی هر جلسه به قرائت صحیح قرآن اختصاص دارد و راهکارهایی برای آمادگی دانش‌آموزان در نظر گرفته شده است (جدول ۲-۱).

≠ **گسترش یادگیری فعال**: کتاب درسی تفکر انتقادی، پرسشگری، و مشارکت دانش‌آموز در بحث و بررسی و تعامل گروهی را بر حفظ طوطی‌وار مطالب مقدم می‌داند (جدول ۲ ردیف ۲).

≠ **ارزشیابی تکوینی و پایانی**: در مقدمه، معیارهای ارزشیابی شامل قرائت قرآن، مشارکت در کلاس، گفت‌وگوی گروهی و تدبرات شخصی مشخص شده‌اند (جدول ۲ ردیف‌های ۳ و ۴).

≠ **توضیحات تکمیلی**: برخی بخش‌ها) مانند ترجمه آیات آغازین، فنون مربوط به قرائت و فعالیت‌های اضافی دیگر در امتحانات گنجانده نمی‌شوند (جدول ۲ ردیف ۵)

۲.۱.۱.۴. تحلیل مطالب آموزشی

بخش «پیامی به معلمان» در کتاب درسی «دین و زندگی» چشم‌اندازی روشن و هدفمند از فلسفه آموزشی حاکم بر این دوره ارائه می‌دهد. این بخش به‌طور صریح به ادغام تلاوت قرآن، تقویت یادگیری فعال، و ساختار ارزشیابی تکوینی و پایانی پرداخته است (جدول ۲). تأکید بر مشارکت دانش‌آموز کاملاً مشهود است؛ زیرا از معلمان خواسته می‌شود تا با استفاده از بحث، کار گروهی، و پرسشگری خلاق و متفکرانه، زمینه مشارکت فعال را فراهم کنند (جدول ۲، ردیف ۲). اگرچه روش‌های تعامل به اختیار معلم واگذار شده‌اند، اما دعوت به همکاری گروهی و گفت‌وگو، به‌طور غیرمستقیم از تعامل میان یادگیرندگان حمایت می‌کند (جدول ۲، ردیف ۲). از نظر چالش‌های شناختی و عاطفی، این سند بر اهمیت پرورش توانایی تفکر انتقادی دانش‌آموزان همراه با رشد اخلاقی و هیجانی آن‌ها تأکید دارد، و تعادل میان خلاقیت ذهنی و تربیت اخلاقی را حفظ می‌کند.

این بخش همچنین با بافت فرهنگی و نظام آموزشی کلی ایران تناسب زیادی دارد (جدول ۲-۶). نظام آموزشی به‌گونه‌ای طراحی شده است که هم در سنت‌های بومی و هم

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۱۳

در تعالیم اسلامی ریشه دارد (جدول ۲، ردیف ۶). افزون بر این، رویکرد ارزشیابی به گونه‌ای متعادل تنظیم شده است: ارزشیابی تکوینی برای حفظ تعامل مداوم دبیران با دانش‌آموزان، و ارزشیابی پایانی برای سنجش میزان فهم کلی و مهارت قرائت قرآن (جدول ۲، ردیف ۳، ۴، ۵). در مجموع، این بخش از کتاب به‌خوبی اهداف کلان برنامه درسی همچون آگاهی اخلاقی، تفکر، و درک عمیق‌تر از تعالیم اسلامی نشان می‌دهد.

جدول ۲ تحلیل پیام به دبیران

ردیف/مؤلفه	توصیف	تحلیل
۱. قرائت قرآن	درس با ۱۰ دقیقه قرائت قرآن همراه با آماده‌سازی QR آغاز می‌شود	اصالت فرهنگی، یادآوری شناختی و مهارت گفتاری را تقویت می‌کند؛ اما تعاملی بودن آن بستگی به نحوه اجرای معلم دارد.
۲. فلسفه یادگیری فعال	به جای حفظ کردن، تفکر، بحث و تدبر را تشویق می‌کند	تعامل شناختی و عاطفی را به خوبی حمایت می‌کند؛ با دیدگاه سازنده‌گرایانه در آموزش همسو است.
۳. ارزشیابی تکوینی	برای قرائت قرآن، مشارکت، کار گروهی و تدبر امتیاز در نظر گرفته می‌شود	مشارکت پیوسته را تشویق می‌کند؛ به خوبی در جریان آموزش ادغام شده است
۴. ارزشیابی پایانی	بر اساس درک مطلب و نه حافظه؛ شامل اجزای شفاهی و کتبی	اهداف یادگیری عمیق‌تری را منعکس می‌کند؛ از آزمون‌های سطحی پرهیز دارد.
۵. شفاف‌سازی آزمون‌ها	فعالیت‌های QR، ترجمه‌ها و اطلاعات تکمیلی در آزمون‌ها گنجانده نمی‌شود	مواد اصلی را از محتوای تکمیلی جدا می‌سازد؛ به معلمان در آماده‌سازی برای ارزیابی کمک می‌کند.
۶. تأکید فرهنگی و اخلاقی	دروس به ارزش‌های اسلامی و رشد اخلاقی پیوند خورده‌اند	هم‌راستا با اهداف آموزشی ملی-دینی؛ مبتنی بر اصول اخلاقی و بافت فرهنگی است

۴، ۱، ۲. ۱. مقدمه برای دانش‌آموزان

بخش «نقشه‌ای برای زندگی» به عنوان پیامی فلسفی و انگیزشی خطاب به دانش‌آموزان نگاشته شده است. این بخش با تأکید بر این نکته آغاز می‌شود که «چگونه زیستن» یک انتخاب شخصی است و بر اهمیت زندگی آگاهانه تأکید دارد (جدول ۳، ردیف ۱). متن، دانش‌آموزان را به تدبر درباره یگانگی و غیرقابل تکرار بودن زندگی تشویق می‌کند و

نوجوانی را بهترین دوران برای اندیشیدن به پرسش‌های عمیق در مورد هستی، هدف و مسیر زندگی می‌داند. در این متن، نوجوانی به‌عنوان دوره‌ای کلیدی معرفی می‌شود؛ دوره‌ای که مسئولیت‌های کمتر، فرصت مناسبی برای خوداندیشی، تصمیم‌گیری و اقدام شجاعانه فراهم می‌کند (جدول ۳، ردیف ۲). استعاره‌ای از «نقشه» یا «نقشه راه» برای زندگی ارائه می‌شود که بر نیاز به داشتن برنامه‌ای روشن، اندیشیده و هدفمند برای عبور از چالش‌های زندگی تأکید دارد (جدول ۳، ردیف ۴). در ادامه، به پرسش‌های اساسی هستی‌شناختی اشاره می‌شود؛ مانند هدف از آفرینش، ابزارهای رشد انسان، و سرنوشت نهایی انسان (جدول ۳، ردیف ۴). این بخش با پیوند دادن این پرسش‌ها به هدایت‌های قرآنی و آموزه‌های امام علی (ع)، بر اندیشه‌ورزی عقلانی و مبتنی بر دلیل برای طراحی نقشه شخصی زندگی تأکید می‌کند.

۱،۲،۱،۴. تحلیل مطالب آموزشی

این بخش از مقدمه، سرشار از مطالب و محتوای شناختی و عاطفی است و با هدف ترغیب دانش‌آموزان به تفکر انتقادی درباره وجود و هدف زندگی‌شان طراحی شده است. لحن فلسفی آن، مخاطب را به تدبر شخصی فرا می‌خواند و تجربه یادگیری را معنادار و از نظر احساسی پربار می‌سازد. با تأکید بر تصمیم‌گیری، مسئولیت‌پذیری، و هدف‌گذاری، این متن تفکر سطح بالاتر و پرورش شخصیتی بلندمدت را هدف قرار می‌دهد که با اهداف آموزشی اسلامی هماهنگ است (جدول ۳، ردیف ۳).

از نظر آموزشی، این بخش در تقویت رویکرد دانش‌آموز-محور مؤثر عمل می‌کند، چرا که تجربه زیسته نوجوانان را به رسمیت می‌شناسد و آنان را به تفکر مستقل و خودراهبرانه تشویق می‌نماید (جدول ۳، ردیف ۵). از نظر فرهنگی و بافتی، این متن ریشه‌دار در اندیشه اسلامی و ارزش‌های ایرانی است و ارجاعات قرآنی و آموزه‌های اخلاقی را به‌طور یکپارچه در خود جای داده است (جدول ۳، ردیف ۶). در مجموع، این بخش از اهداف کلان آموزش دینی مانند آگاهی معنوی، پرسشگری اخلاقی، و داشتن نگرش فعال نسبت به زندگی پشتیبانی می‌کند.

جدول ۳ تحلیل پیام به دانش آموزان

ردیف/مؤلفه	توصیف	تحلیل
۱. چارچوب فلسفی	زندگی را به عنوان سفری شخصی با انتخاب‌های معنادار معرفی می‌کند؛ بر اهمیت «چگونه زیستن» تأکید دارد.	تفکر عمیق و احساس مالکیت بر زندگی را ترویج می‌دهد؛ تفکر انتقادی و اخلاقی را از سنین پایین تقویت می‌کند
۲. زمان‌بندی و ارتباط	نوجوانی را زمان ایده‌آل برای برنامه‌ریزی زندگی معرفی می‌کند؛ چون حواس پرتی کمتر و توان تصمیم‌گیری بیشتر است	از نظر زمینه‌ای مرتبط و از نظر روان‌شناسی مناسب است؛ با مرحله رشد و آمادگی برای تفکر انتزاعی دانش‌آموزان هماهنگ است
۳. دعوت به مسئولیت‌پذیری	دانش‌آموزان را تشویق می‌کند تا با طرح پرسش‌های بزرگ، در شکل‌دادن آینده خود مسئولانه و هدفمند عمل کنند.	پایه‌ای برای آموزش اخلاقی و خودآگاهی ایجاد می‌کند؛ از عناصر کلیدی در تربیت اسلامی است
۴. استفاده از استعاره‌ها	از استعاره‌هایی مانند «نقشه» و «مهندسی» و «پیچ‌های خطرناک» برای توصیف سفر زندگی استفاده می‌کند	مفاهیم انتزاعی را عینی و ماندگار می‌سازد؛ درک و مشارکت را افزایش می‌دهد
۵. پرسش‌های وجودی	پرسش‌های بزرگ زندگی مانند هدف آفرینش، ابزار رشد و سرنوشت نهایی را مطرح می‌کند	یادگیری مبتنی بر پرسش و تفکر فلسفی را تسهیل می‌کند؛ با اهداف اسلامی و آموزشی هم‌راستا است.
۶. ادغام دینی	با استناد به آیات قرآن و سخنان امام علی (ع)، بحث را در چارچوب الهیات اسلامی قرار می‌دهد	انسجام معنوی را تضمین کرده و استدلال‌ها را با اعتبار دینی همراه می‌سازد؛ احترام به منابع اسلامی را تقویت می‌کند
۷. تأکید بر تفکر عقلانی	بر پاسخ به پرسش‌های بزرگ زندگی با منطق و شواهد تأکید دارد، نه باور کورکورانه	تفکر انتقادی و مهارت‌های تحلیلی را تقویت می‌کند؛ به جای حفظ طوطی‌وار، درک واقعی را گسترش می‌دهد.

۲،۱،۴. وظایف و فعالیت‌های آموزشی/یادگیری

این بخش به تحلیل انواع فعالیت‌ها و وظایف آموزشی/یادگیری با هدف ارتقای درک عمیق‌تری از ایدئولوژی اسلامی می‌پردازد (سوال دوم).

۱،۲،۱،۴. تحلیل فعالیت‌های چهار درس کتاب

الف) درس اول

- فعالیت کلاسی

«به نظر شما منشأ این اختلاف‌ها در انتخاب هدف چیست؟»

این پرسش، زمینه‌ای برای تدبر عمیق شخصی و درگیری انتقادی با هسته موضوعی درس، یعنی تنوع اهداف زندگی، فراهم می‌کند. این پرسش دانش‌آموزان را به تحلیل ماهیت انسان، ارزش‌ها و جهان‌بینی‌ها ترغیب کرده و محتوای درس را با بصیرت‌های درونی خودشان پیوند می‌دهد. این پرسش با حوزه‌های عاطفی و شناختی هم‌راستا است و به روشن‌سازی ارزش‌ها که یکی از اهداف کلیدی آموزش دینی است، کمک می‌کند. همچنین این فعالیت بازتابی از روش تدریس یادگیرنده‌محور است که با تشویق به مشارکت فعال دانش‌آموزان در فرایند معناسازی همراه است (جدول ۴-۱).

- تدبر

در این فعالیت، از دانش‌آموزان خواسته می‌شود بر مجموعه‌ای از آیات قرآن کریم تدبر کنند و اصول اخلاقی مربوط به تقابل بین اهداف دنیوی و اخروی را استخراج نمایند. آن‌ها باید پیام‌های آیات مختلف را با هم تلفیق کرده و گزاره‌هایی را بر اساس استنباط الهیاتی کامل کنند. این وظیفه، تفکر تحلیلی و تفسیری دانش‌آموزان را به‌ویژه در فهم متون مقدس تقویت می‌کند و مستلزم مهارت‌های تفکر سطح بالاتری مانند ترکیب، ارزیابی و کاربرد است. بر اساس چارچوب ماسوهاارا، این فعالیت با یادگیری عمیق مطابقت دارد و بر درونی‌سازی محتوای اخلاقی و تدبر مفهومی تأکید می‌ورزد (جدول ۴ ردیف ۲).

- فعالیت مشاهده و تحلیل (بررسی)

در این بخش جدول ارائه شده است که دانش‌آموزان را به تحقیق مشاهده و بررسی اهداف و دل‌بستگی‌های اصلی و فرعی اطرافیان آنها تشویق می‌کند. کتاب دانش‌آموزان را تشویق می‌کند تا نمونه‌هایی از زندگی واقعی در محیط پیرامون خود (دوستان، جامعه،

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ فضلوی و محمدی | ۱۷

رسانه‌ها) را مشاهده کرده و اهداف افراد را در دو دسته «اهداف اصلی/معنوی» و «اهداف فرعی/دنیاگرایانه» طبقه‌بندی کنند. این فعالیت سرشار از یادگیری تجربی است و دانش نظری را با کاربرد عملی اخلاقی ترکیب می‌کند. چنین تمرینی توانایی دانش‌آموزان را در ارزیابی، تمیز و به‌کارگیری معیارهای اخلاقی در موقعیت‌های واقعی تقویت می‌کند. از نظر آموزشی، این فعالیت در ارتقاء قضاوت اخلاقی و تصمیم‌گیری مبتنی بر ارزش‌ها مؤثر است (جدول ۴ ردیف ۳).

- تفکر و تحقیق (اندیشه و تحقیق)

این فعالیت نهایی، تمام آموخته‌های پیشین را در قالبی ساختارمند و مبتنی بر تحقیق ادغام می‌کند. در این مرحله، دانش‌آموزان باید درک خود از انواع اهداف، اصول الهیاتی، و مشاهدات واقعی را در قالب یک چارچوب منسجم برای برنامه‌ریزی زندگی ترکیب کنند. از آن‌ها خواسته می‌شود که بر پایه استدلال قرآنی و اخلاقی، به نتیجه‌گیری مشخصی برسند؛ کاری که مهارت‌های ترکیب انتقادی، وضوح مفهومی، و به‌کارگیری اخلاق الهیاتی را تقویت می‌کند. این فعالیت بر استدلال ساختاریافته تأکید دارد و از دانش‌آموزان می‌خواهد سلسله‌مراتبی از ارزش‌ها و اهداف زندگی را در چارچوب تعالیم اسلامی طراحی کنند. همچنین این فعالیت یادگیری خودگردان را با درگیر کردن دانش‌آموز در نوعی شیوه تفکر نیمه‌پژوهشی ترویج می‌کند؛ موضوعی که با تأکید ماسوها را بر خودمختاری یادگیرنده و بینش تلفیقی هماهنگ است (جدول ۴ ردیف ۴).

- فهم و استدلال (اندیشه و تحقیق)

این مجموعه شامل پنج پرسش است که درک مفهومی، تفسیر، توجیه، و قضاوت مبتنی بر ارزش را در هم می‌آمیزد. هر پرسش نقش آموزشی خاصی ایفا می‌کند:

الف) **پیوند ادبی-اخلاقی:** بند اول («چون که صد آمد، نود هم پیش ماست») دانش‌آموز را به تفسیر شعر فارسی در زمینه اخلاقی-دینی دعوت می‌کند. این فعالیت میراث فرهنگی را به مفهوم هدف‌گذاری جامع و پیگیری اهداف متعالی (اخروی) که

به‌طور ضمنی اهداف دنیوی را نیز شامل می‌شوند، پیوند می‌زند. این بند تفکر بینامتنی و استنباط اخلاقی را پرورش می‌دهد.

ب) **درک علی**: پرسش دوم، درباره علل تنوع اهداف انسانی است و دانش‌آموز را به تحلیل عوامل روان‌شناختی، اجتماعی، و فلسفی وامی‌دارد. این پرسش موجب تقویت تفکر سطح بالا و تدبر مفهومی عمیق می‌شود.

ج) **استدلال مبتنی بر شواهد**: پرسش سوم (شامل دو زیرسؤال) از دانش‌آموز می‌خواهد از ادعاهایی با استدلال و منطق دینی یا اخلاقی دفاع کند. این کار مهارت استدلال‌ورزی را تقویت می‌کند که در آموزش دینی و غیردینی یک مهارت حیاتی محسوب می‌شود.

د) **قضاوت اخلاقی-ارزشی**: بند چهارم، دیدگاهی چالش‌برانگیز را مطرح می‌کند تا زمینه‌ای برای بحث و مخالفت انتقادی فراهم کند و دانش‌آموزان را به تمرین در زمینه مذاکره ارزشی و مخالفت استدلال‌شده سوق دهد.

ه) **استنباط روایی**: بند آخر به تفسیر یک حکایت می‌پردازد و از دانش‌آموز می‌خواهد پیام اخلاقی داستان (مسافر و پیرمرد) را با مفاهیم پیشین درس، به‌ویژه اهمیت داشتن هدف روشن در زندگی، پیوند دهد. این فعالیت مهارت درک داستان و تلفیق ارزشی را تقویت می‌کند.

در مجموع، این بخش از طریق تنوع در انواع پرسش‌ها - تفسیری، استنباطی، استدلالی و تدبری - یادگیری کل‌نگر را ترویج می‌کند. بر اساس تحلیل محتوای آموزشی ماسوهارا، این فعالیت موجب درگیری عمیق، استدلال انتقادی، و ادغام دانش با زندگی واقعی و انتخاب‌های اخلاقی می‌شود (جدول ۴ ردیف ۵).

جدول ۴ تحلیل فعالیت‌های درس اول

ردیف	فعالیت	نوع	مهارت‌های توسعه یافته	هدف آموزشی	انطباق با چارچوب ماسوها را
۱	فعالیت کلاسی	تدبر باز	تفکر نقادانه، تحلیل شخصی	تشویق به خوداندیشی و روشن‌سازی ارزش‌ها	ترویج تدبر یادگیرنده‌محور
۲	وظیفه تدبر	تفسیر متون دینی	استنباط، سنتز، استدلال متنی	تعمیق درک معیارهای اسلامی برای هدف‌گذاری	حمایت از یادگیری عمیق و یکپارچه‌سازی ارزش‌ها
۳	مشاهده و تحلیل	کاربردهای زندگی واقعی	تشخیص اخلاقی، تحلیل تجربی	اتصال محتوا به تجربه زندگی روزمره	کاربرد محتوا در اخلاق روزمره
۴	تفکر و پژوهش ۱	سنتز ساختاریافته	برنامه‌ریزی اخلاقی، سلسله مراتب اهداف	ترکیب مفاهیم در برنامه‌ریزی زندگی	ترویج تفکر اخلاقی تلفیقی
۵	تفکر و پژوهش ۲	ارزیابی نقادانه و تحلیل ادبی/روایتی	استدلال، قضاوت، استدلال ادبی	تقویت وضوح مفهومی و بحث اخلاقی	تشویق مهارت‌های تحلیلی و تفسیر

ب) تحلیل فعالیت‌های درس هفتم

-تدبر ۱ توصیف: در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته می‌شود تا افراد با اراده قوی را با کسانی که این ویژگی را ندارند مقایسه کنند، با تمرکز بر ویژگی «پشتکار». آن‌ها در قالب گروهی، مثال‌های مشخصی از هر دو نوع شخصیت ارائه می‌دهند. این فعالیت مبتنی بر گفت‌وگو طراحی شده تا دانش‌آموزان درباره تجلی اراده در زندگی واقعی بیندیشند (جدول ۵ ردیف ۱).

تحلیل: این فعالیت دانش‌آموزان را به تدبر درباره ارزش پشتکار وامی‌دارد—نه صرفاً به صورت نظری، بلکه در رفتارهای روزمره. از دیدگاه ماسوها (۲۰۱۳)، این فعالیت ذهن و قلب را توأمان درگیر می‌کند: دانش‌آموزان باید ویژگی‌های شخصیتی را تحلیل کرده، درباره تجربه‌های شخصی تدبر کنند و ارزش‌های اخلاقی را به موقعیت‌های واقعی پیوند

دهند. همچنین این فعالیت یادگیری فعال و همکاری گروهی را تقویت می‌کند. البته اگر راهنما یا مثال‌هایی برای کمک به دانش‌آموزانی که در مقایسه‌های انتزاعی دچار مشکل می‌شوند ارائه می‌شد، فعالیت فراگیرتر می‌بود. با این حال، فعالیت به‌طور مؤثری به درونی‌سازی ارزش‌های کلیدی کمک کرده و گفت‌وگوی معنادار در کلاس را برمی‌انگیزد (جدول ۵ ردیف ۱).

-تدبر ۲ توصیف: در این بخش، دانش‌آموزان آیات قرآنی درباره پیمان با خدا را می‌خوانند و درباره پاداش وفای به عهد و پیامدهای نقض آن تدبر می‌کنند. این فعالیت انعطاف‌پذیر است - می‌توان آن را به‌صورت فردی یا گروهی انجام داد - و دانش‌آموزان را به پیوند دادن اصول دینی با مسئولیت‌پذیری فردی تشویق می‌کند (جدول ۵ ردیف ۲).

تحلیل: این فعالیت نمونه‌ای قوی از ظرفیت آموزش دینی در پرورش تفکر اخلاقی عمیق است. طبق الگوی ماسوهارا، این فعالیت هم درک مفهومی را تقویت می‌کند و هم درگیرسازی عاطفی را. دانش‌آموزان صرفاً متون مقدس را نمی‌خوانند، بلکه آن‌ها را تفسیر کرده، در موقعیت‌های اخلاقی واقعی به کار می‌برند و درباره اعمال خود تدبر می‌کنند. تمرکز بر مسئولیت‌پذیری باعث می‌شود این فعالیت معنادار شود، ولی اگر چند پرسش راهنما برای کمک به تحلیل عمیق‌تر آیات ارائه می‌شد، می‌توانست اثرگذاری بیشتری داشته باشد. در مجموع، این فعالیت تدبر شخصی را تشویق می‌کند و پیوند میان ایمان و زندگی روزمره را تقویت می‌سازد (جدول ۵ ردیف ۲).

-فعالیت مشاهده و تحلیل توصیف: در این فعالیت، از دانش‌آموزان خواسته می‌شود دلایلی را فهرست کنند که ممکن است مانع عمل کردن به تصمیمات‌شان شود. این فعالیت آن‌ها را به تفکر انتقادی درباره موانع درونی و بیرونی وامی‌دارد و آن موانع را به مسئولیت اخلاقی و تعالیم دینی پیوند می‌دهد (جدول ۵ ردیف ۳).

تحلیل: این فعالیت سطح بالایی از خودآگاهی را برمی‌انگیزد، که در مدل یادگیری معنادار ماسوهارا عنصر اساسی است. این فعالیت دانش‌آموزان را ترغیب می‌کند تا رفتارهای خود را تحلیل کرده و موانعی را که در مسیر تحقق نیت‌هایشان قرار دارد شناسایی کنند.

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۲۱

مهارتی مهم در رشد اخلاقی: با پیوند این تدبیر شخصی با مفاهیم دینی مانند پشتکار و پاسخ‌گویی، فعالیت از یک فهرست ساده فراتر رفته و به ابزاری برای رشد شخصیتی تبدیل می‌شود. استفاده از مثال‌های واقعی یا راهنمایی معلم می‌تواند این فعالیت را برای دانش‌آموزان کم‌تجربه یا با اعتماد به نفس پایین‌تر، قابل‌دسترس‌تر کند. با این حال، این فعالیت روشی قدرتمند برای پرورش درون‌نگری و پیوند دادن کشمکش‌های درونی با اهداف معنوی کلان محسوب می‌شود (جدول ۵ ردیف ۳).

جدول ۵ تحلیل فعالیت‌های درس هفتم

فعالیت	عنوان بخش	نوع فعالیت	مهارت‌های تقویت شده	هدف آموزشی	هم‌راستایی با چارچوب ماسوها را
۱	تدبیر ۱	مقایسه شخصیت‌ها	تفکر اخلاقی، مهارت مقایسه، کار گروهی	کمک به دانش‌آموزان برای درک ارزش پایداری و تدبیر درباره تأثیر آن بر رفتار واقعی	ترویج تدبیر مبتنی بر ارزش‌ها و مشارکت فعال؛ ساختار بیشتر می‌تواند به همه فراگیران کمک کند
۲	تدبیر ۲	تدبیر قرآنی	تفسیر متون دینی، تدبیر شخصی	بررسی انتظارات الهی و مسئولیت‌پذیری فردی از طریق آیات مقدس	تقویت درونی‌سازی ارزش‌های دینی از طریق خوانش دقیق و تدبیر
۳	مشاهده و تحلیل	ارزیابی خود	خودآگاهی، بینش اخلاقی	کمک به دانش‌آموزان برای شناسایی موانع شخصی در عمل و ارتباط آن با ارزش‌های دینی	ترویج درون‌نگری و استدلال اخلاقی؛ نمونه‌های زمینه‌ای می‌توانند مشارکت را افزایش دهند

ج) تحلیل فعالیت‌های درس هشتم

– فعالیت مقایسه‌ای

توصیف: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود که افراد با اراده قوی و ضعیف را مقایسه کنند. با استفاده از راهنماهای ارائه‌شده، آن‌ها تفاوت‌های میان این دو گروه را مشخص کرده و درباره پشتکار و اهمیت اراده درونی تدبیر می‌کنند (جدول ۶ ردیف ۱).

تحلیل: این فعالیت به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا عمیق‌تر درباره ویژگی‌های اراده و چگونگی تجلی آن در زندگی افراد بیندیشند. این فعالیت تفکر تحلیلی پایه و تدبیر شخصی را تقویت می‌کند که از عناصر کلیدی در آموزش مؤثر ارزشی هستند. طبق نظر ماسوهارا، چنین فعالیت‌هایی باید درگیری معنادار ایجاد کنند و در حالی که این فعالیت چنین هدفی را محقق می‌سازد، اضافه کردن مثال‌های واقعی یا پشتیبانی‌های بیشتر می‌تواند به درک بهتر دانش‌آموزان کمک کند. هماهنگی این فعالیت با ارزش‌های فرهنگی و دینی قوی است و تعالیم اسلامی درباره قدرت درونی و تعهد را تقویت می‌کند (جدول ۶ ردیف ۱).

- فعالیت تدبیری (وعده‌های قرآنی)

توصیف: در این فعالیت، دانش‌آموزان آیات قرآن درباره پیمان‌های با خدا را می‌خوانند و درباره پاداش وفای به عهد و پیامدهای شکستن آن‌ها تدبیر می‌کنند. آن‌ها به سؤالاتی درباره پاداش الهی و عواقب اخلاقی پاسخ می‌دهند (جدول ۶ ردیف ۲).

تحلیل: این فعالیت نمونه‌ای عمیق از استفاده از متون دینی برای پرورش تفکر اخلاقی است. این فعالیت دانش‌آموزان را قادر می‌سازد تا رابطه بین عمل انسانی و مسئولیت‌پذیری الهی را بررسی کنند. طبق چارچوب ماسوهارا، این فعالیت هر دو حوزه شناختی و عاطفی را درگیر می‌سازد—دانش‌آموزان متن را تحلیل کرده، آن را در زندگی واقعی به کار می‌گیرند و بر رفتار خود تدبیر می‌کنند. برخی دانش‌آموزان ممکن است در درک زبان یا عمق الهیاتی دچار چالش شوند، بنابراین راهنمایی معلم برای اطمینان از درک بهتر ضروری است. با این حال، این فعالیت به‌طور قوی از رشد اخلاقی حمایت می‌کند (جدول ۶ ردیف ۲).

- فعالیت تحلیلی

توصیف: از دانش‌آموزان خواسته می‌شود دلایلی را که افراد ممکن است در اجرای تصمیمات‌شان ناکام بمانند، شناسایی و فهرست کنند. این فعالیت تدبیر شخصی درباره موانع درونی و بیرونی عمل را برمی‌انگیزد (جدول ۶ ردیف ۳).

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۲۳

تحلیل: این فعالیت با ترغیب دانش آموزان به بررسی آنچه مانع تحقق نیت‌های‌شان می‌شود، خودآگاهی و بصیرت اخلاقی را تقویت می‌کند. این تمرین، خوداندیشی صادقانه را پرورش داده و دانش آموزان را نسبت به چالش‌های روان‌شناختی و اخلاقی خود هوشیارتر می‌سازد. ماسوهارا بر ارزش چنین فعالیت‌های درون‌نگر تأکید دارد، به‌ویژه زمانی که یادگیری را با زندگی واقعی مرتبط سازند. اگرچه فعالیت باز و منعطف است، اما شاید نیاز به تسهیل‌گری معلم داشته باشد تا پاسخ‌ها از سطحی بودن فراتر روند و به اصول اسلامی مانند خودکنترلی و مسئولیت‌پذیری پیوند یابند (جدول ۶ ردیف ۳).

-تدبر بر گفتارهای امام علی (ع)

توصیف: دانش آموزان سه گفتار از امام علی (ع) درباره محاسبه نفس را می‌خوانند و تفسیر می‌کنند. آن‌ها باید درس‌ها و فواید خودسنجی منظم را استخراج کنند (جدول ۶ ردیف ۴).

تحلیل: این فعالیت دانش آموزان را با حکمت کلاسیک اسلامی پیوند داده و آن‌ها را به تدبر اخلاقی عمیق دعوت می‌کند. این تمرین از مهارت‌های تحلیلی و تفسیری پشتیبانی می‌کند و از دانش آموزان می‌خواهد زبان دینی را تحلیل کرده و درس‌هایی عملی برای رشد فردی استخراج کنند. از منظر ماسوهارا، این فعالیت ورودی مفهومی غنی فراهم می‌سازد و درگیری عاطفی را به‌ویژه در حوزه شکل‌گیری شخصیت تشویق می‌کند. برخی دانش آموزان ممکن است در درک زبان کلاسیک دچار مشکل شوند، بنابراین پشتیبانی معلم مفید خواهد بود. در کل، این فعالیت مطالعه متون دینی را با پرورش اخلاقی ترکیب می‌کند (جدول ۶ ردیف ۴).

- فعالیت برنامه‌ریزی در دفترچه شخصی

توصیف: در این فعالیت، دانش آموزان تعهدی شخصی می‌نویسند، عملکرد خود را در طول زمان رصد می‌کنند، و موفقیت یا شکست خود در تحقق آن تعهد را ارزیابی می‌کنند. آن‌ها همچنین در مورد عواملی که کمک یا مانع شده‌اند و چگونگی بهبود آینده تدبر

می‌کنند (جدول ۶ ردیف ۵).

تحلیل: این فعالیت آموزش دینی را به زندگی روزمره وارد می‌کند و از دانش‌آموز می‌خواهد بر اساس ارزش‌ها تعهدی ایجاد کرده و سپس خود را ارزیابی کند. این فعالیت بسیار تعاملی بوده و خودگردانی، خودنظارتی، و مسئولیت‌پذیری اخلاقی را تقویت می‌کند. ماسوها را بر فعالیت‌های یادگیرنده‌محور که مشارکت بلندمدت و ارتباط شخصی را ترویج می‌کنند تأکید دارد، که این فعالیت به خوبی به آن هدف پاسخ می‌دهد. با این حال، الگوسازی توسط معلم یا به اشتراک‌گذاری با همسالان می‌تواند به تعیین اهداف واقع‌بینانه و تدبیر صادقانه کمک کند. این فعالیت نمونه‌ای عالی از به کارگیری ارزش‌ها در تجربه زیسته است (جدول ۶ ردیف ۵).

- فعالیت مشاهده و تحلیل

توصیف: دانش‌آموزان درباره دو پرسش تدبیر می‌کنند: چه اعمالی انسان را به خدا نزدیک‌تر می‌کند؟ و پیامبر اکرم (ص) به چه معنا الگوست؟ این سؤالات باز، تدبیر معنوی و ارزیابی اخلاقی را برمی‌انگیزند (جدول ۶ ردیف ۶).

تحلیل: این سؤالات تدبیری ابزارهایی قدرتمند برای ارتقای تفکر سطح بالا و درگیری عاطفی هستند. آن‌ها به دانش‌آموزان اجازه می‌دهند ایده‌های انتزاعی —مانند نزدیکی به خدا و رفتار پیامبر— را با اعمال و نیت‌های خود پیوند دهند. ماسوها را بر ارزش چنین فعالیت‌های عاطفی در درونی‌سازی تعلیم معنوی تأکید دارد. چون این سؤالات انتزاعی هستند، ممکن است برای برخی دانش‌آموزان چالش‌برانگیز باشند، بنابراین گفت‌وگو یا راهنمایی معلم می‌تواند فعالیت را قابل فهم‌تر سازد. با این حال، این فعالیت برای رشد آگاهی معنوی و یکپارچگی شخصی بسیار ارزشمند است (جدول ۶ ردیف ۶).

جدول ۶ تحلیل فعالیت‌های درس هشتم

فعالیت	عنوان بخش	نوع فعالیت	مهارت‌های تقویت شده	هدف آموزشی	هم‌راستایی با چارچوب ماسوها را
۱	وظیفه مقایسه	تدبر تطبیقی	تفکر تحلیلی، قضاوت ارزشی	درک ویژگی‌های پایداری و قدرت درونی	تشویق به تدبر و تحلیل شخصی؛ سؤالات عمیق‌تر می‌تواند یادگیری را ارتقا دهد
۲	تدبر قرآنی	تحلیل و تدبر متنی دینی	استدلال اخلاقی، درک مفاهیم دینی	بررسی پیامدهای وفاداری به عهد از منظر باورهای اسلامی	ترکیب متون دینی با پرورش اخلاقی؛ پشتیبانی معلم، دسترسی‌پذیری را افزایش می‌دهد
۳	تحلیل تصمیم‌گیری	موانع شخصی	خودارزیایی	فراساخت، آگاهی اخلاقی	شناسایی چالش‌های خودکنترلی و عمل اخلاقی
۴	تدبر در سخنان امام علی (ع)	تفسیر گفتار	تفکر انتقادی، بینش اخلاقی	کاربرد آموزه‌های کلاسیک در تمرین‌های اخلاقی فردی	ریشه‌دار در حکمت اسلامی؛ ممکن است نیازمند حمایت زبانی و مفهومی باشد
۵	دفتر برنامه‌ریزی	عهد شخصی	هدف‌گذاری و خودنظارتی	خودنظارت، مسئولیت‌پذیری	تبدیل تعهد اخلاقی به تمرین‌های روزمره
۶	مشاهده و الگوی پیامبر (ص)	تدبر معنوی	بینش معنوی، استدلال انتقادی	تعمیق درک از اهداف معنوی و الگوی پیامبری	درگیری عاطفی و شناختی؛ انتزاعی بودن ممکن است نیازمند حمایت ساختاری باشد

د) تحلیل فعالیت‌های درس دوازدهم

- تدبر و مشاهده

توصیف: در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته می‌شود که درباره شکل‌های مناسب پوشش و رفتار برای مردان و زنان در جامعه، بر اساس تعلیم اسلامی، تدبر کنند. همچنین از آن‌ها دعوت می‌شود تا این آداب را با رسوم موجود در برخی جوامع مسیحی مقایسه کنند. این فعالیت به صورت باز طراحی شده و هدف آن پرورش مقایسه دقیق، تدبر دینی، و اخلاق اجتماعی است (جدول ۷ ردیف ۱).

تحلیل: این فعالیت مشارکت انتقادی دانش‌آموزان را با بافت‌های فرهنگی آشنا و ناآشنا

تشویق می‌کند. این فعالیت با هدف کلان برنامه درسی در زمینه ارتقای رفتار اخلاقی اسلامی و افزایش آگاهی نسبت به تفاوت‌های فرهنگی هماهنگ است. بر اساس چارچوب ماسوها، این فعالیت مستلزم بار شناختی بالایی است، زیرا مقایسه، قضاوت اخلاقی، و استدلال انتزاعی را درگیر می‌سازد. همچنین با پرداختن به هویت و رفتار مبتنی بر ایمان، دانش‌آموزان را از نظر عاطفی نیز درگیر می‌کند. با این حال، مشارکت معنادار نیازمند ارائه چارچوبی روشن است—به‌ویژه زمانی که از دانش‌آموز انتظار می‌رود درباره سنت‌های دینی دیگر اظهار نظر کنند. معلمان باید اطلاعات تکمیلی یا مثال‌هایی را ارائه دهند تا دانش‌آموزان بتوانند مقایسه‌هایی محترمانه و آگاهانه داشته باشند (جدول ۷ ردیف ۱).

- فعالیت پیشنهادی

توصیف: در این فعالیت از دانش‌آموزان خواسته می‌شود که پیشنهادهایی برای چگونگی حفظ رفتار اخلاقی و حیا از سوی زنان، مردان، خانواده‌ها و جامعه ارائه دهند. سپس این مسئله بررسی می‌شود که چگونه رفتار مردان و پوشش زنان بر تعاملات اجتماعی تأثیر می‌گذارد، و در ادامه بحث گروهی صورت می‌گیرد. هدف این است که ارزش‌های اسلامی در رفتار اجتماعی در نقش‌ها و زمینه‌های گوناگون ادغام شود (جدول ۷ ردیف ۲).

تحلیل: این فعالیت تفکر اخلاقی را در حوزه‌های فردی و اجتماعی پرورش می‌دهد و بر ارزش‌های اسلامی به‌عنوان راهنمای رفتار تأکید دارد. بر اساس چارچوب ماسوها، این فعالیت بار شناختی متوسط تا بالا و درگیری عاطفی بالایی ایجاد می‌کند—به‌ویژه زمانی که دانش‌آموزان این اصول را به زندگی خود پیوند می‌زنند. ساختار چندلایه فعالیت (تدبر فردی و گفت‌وگوی گروهی) یادگیری مشارکتی را پشتیبانی کرده و درک عمیق‌تری را فراهم می‌آورد. با این حال، این فعالیت ممکن است با خطر تقویت کلیشه‌های جنسیتی همراه باشد، به‌ویژه در بحث‌هایی که پوشش زنان را به پیامدهای اجتماعی پیوند می‌دهد. هدایت ماهرانه معلم برای تضمین گفت‌وگویی محترمانه، ترویج فراگیری، و جلوگیری از نتیجه‌گیری‌های تقلیل‌گرایانه ضروری است (جدول ۷ ردیف ۲).

جدول ۷: تحلیل فعالیت‌های درس دوازدهم

ردیف	فعالیت	نوع فعالیت	مهارت‌های تقویت شده	هدف آموزشی	هم‌راستایی با الگوی ماسوها را
۱	تدبر و مشاهده	قوانین پوشش و دیدگاه‌های تطبیقی	تدبر باز و مقایسه‌ای	استدلال اخلاقی، مقایسه فرهنگی، تفکر انتقادی	افزایش آگاهی نسبت به رفتار اسلامی و دیدگاه‌های فرهنگ جهانی
۲	وظیفه پیشنهادی	نقش‌های اخلاقی و رفتار در اجتماع	فعالیت تدبری و بحث‌محور	تفکر مبتنی بر ارزش، استدلال اجتماعی، همکاری گروهی	تقویت اخلاق اسلامی در سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی

۳،۱،۴. سازگاری فعالیت‌های آموزشی/یادگیری با اهداف و مقاصد آموزش

این بخش تحلیلی است از میزان هماهنگی میان فعالیت‌های آموزشی/یادگیری و اهداف این کتاب درسی (سوال سوم). کتاب «دین و زندگی» پایه دهم ویژگی‌های آموزشی متمایزی را در قالب فعالیت‌های کلاسی خود نشان می‌دهد که تجلی بخش فلسفه آموزشی کلان کتاب، مطابق با پیام‌های مقدماتی آن برای معلمان و دانش‌آموزان است (جدول ۲ و ۳). تحلیل نظام‌مند فعالیت‌های درس اول (جدول ۴ به عنوان نمونه) چند ویژگی کلیدی را آشکار می‌کند که اطمینان می‌دهند این فعالیت‌ها صرفاً انتقال‌دهنده محتوا نیستند، بلکه به‌طور فعال به پرورش تفکر انتقادی، رشد اخلاقی و تدبر معنوی می‌پردازند و در نتیجه با اهداف اعلام شده کتاب درسی هماهنگ هستند.

نخست، این فعالیت‌ها تعهد به رویکرد یادگیرنده-محور و مبتنی بر پرسش‌گری را نشان می‌دهند. فعالیت ابتدایی کلاس که به صورت یک پرسش باز درباره منشأ تفاوت اهداف زندگی ارائه شده، به تدبر فردی و گفت‌وگوی انتقادی دانش‌آموزان دامن می‌زند. این رویکرد بازتابی از جهت‌گیری ساخت‌گرایانه است که یادگیرندگان را به ساخت فعال معنا به جای دریافت منفعل اطلاعات تشویق می‌کند. با تسهیل چنین گفت‌وگوی تدبری، کتاب درسی با هدف خود مبنی بر ارتقای درگیری شناختی و عاطفی عمیق هماهنگ می‌شود و به دانش‌آموزان امکان می‌دهد تا مفاهیم درس را در بستر تجربه زیسته و نظام ارزشی خود قرار دهند (جدول ۲، ۳ و ۴).

دوم، ویژگی مرکزی فعالیت‌ها، ریشه داشتن آن‌ها در محتوای الهیاتی اسلامی است، به‌ویژه از طریق درگیری انتقادی با آیات قرآن. فعالیت تدبری که دانش‌آموزان را ملزم به تحلیل چندین آیه قرآن و استخراج اصول اخلاقی درباره اهداف دنیوی و اخروی می‌کند، نمونه‌ای از این یکپارچه‌سازی متن دینی به‌عنوان منبع اصلی دانش است. این نه تنها یادگیری را در سنت معنوی معتبر اسلام نهادینه می‌کند، بلکه دانش‌آموزان را به توسعه مهارت‌های شناختی سطح بالا—مانند ترکیب، ارزیابی و استدلال اخلاقی—که برای آموزش دینی معنادار ضروری هستند، ترغیب می‌کند. استفاده از متون مقدس به‌عنوان محتوای تحلیلی، هدف کتاب درسی مبنی بر پرورش سواد معنوی و فهم الهیاتی را تحقق می‌بخشد (جداول ۲، ۳ و ۴).

افزون بر این، کتاب درسی بر یادگیری تجربی و بسترمحور تأکید دارد و فعالیت‌هایی را طراحی کرده است که دانش‌نظری را به محیط واقعی زندگی دانش‌آموزان پیوند می‌دهد. فعالیت مشاهده و تحلیل، یادگیرندگان را به شناسایی نمونه‌هایی از اهداف دنیوی و اخروی در رفتار همسالان، هنجارهای اجتماعی یا تأثیرات رسانه‌ای دعوت می‌کند. این بُعد تجربی، تمیز اخلاقی و به‌کارگیری عملی مفاهیم انتزاعی را تشویق کرده و حساسیت اخلاقی و مهارت‌های تصمیم‌گیری را تقویت می‌کند که برای رشد نوجوانان حیاتی است. این زمینه‌مندی همچنین با پیام مقدماتی کتاب درباره مسئولیت‌پذیری و داشتن هدف در زندگی هماهنگ است و به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا اهمیت ارزش‌های اسلامی در زندگی روزمره را درک کنند (جداول ۲، ۳ و ۴).

علاوه بر این، فعالیت پایانی اندیشه و تحقیق، چشم‌انداز آموزشی یکپارچه کتاب درسی را نمایان می‌سازد. در این فعالیت، دانش‌آموزان ملزم‌اند بینش‌های به‌دست آمده از فعالیت‌های قبلی را ترکیب کرده و چارچوبی شخصی برای اهداف زندگی بر پایه اخلاق اسلامی طراحی کنند. این فعالیت نمونه‌ای از یادگیری خودگردان و ترکیب سطح بالا است که قصد و عاملیت اخلاقی را تقویت می‌کند. با واداشتن دانش‌آموزان به بیان سلسله‌مراتب منسجم از ارزش‌ها و اهداف زندگی، این فعالیت هدف کتاب درسی را در

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۲۹

هدایت نوجوانان به سوی برنامه‌ریزی هدفمند و تدبیری برای زندگی محقق می‌سازد و به رشد خودآگاهی انتقادی و بلوغ اخلاقی منجر می‌شود (جداول ۲، ۳ و ۴).

مجموعه نهایی پرسش‌های درک مطلب و استدلال نیز اهداف چندلایه آموزشی کتاب را از طریق درگیری دانش‌آموزان در فرآیندهای شناختی متنوع تقویت می‌کند. فعالیت‌هایی مانند تفسیر شعر فارسی در بافت دینی-اخلاقی، تحلیل علل تفاوت اهداف انسانی، ساخت استدلال‌های مستدل با منطق دینی، و مشارکت در مباحثات اخلاقی، مهارت‌های استدلال انتقادی، تفسیری و قضاوت اخلاقی را پرورش می‌دهند. این تنوع در نوع پرسش‌ها با تأکید دوگانه کتاب بر جست‌وجوی عقلانی و تدبر معنوی همخوانی دارد و رشدی جامع و تلفیقی از سخت‌کوشی فکری با ارزش‌های اخلاقی و دینی را ترویج می‌کند (جداول ۲، ۳ و ۴).

راهبردهای ارزشیابی، همان‌گونه که در مقدمه معلم آمده، مکمل این ویژگی‌های فعالیتی هستند و به‌جای حافظه‌محوری، بر ارزیابی فرایندی و تکوینی تأکید دارند. تشویق مشارکت کلاسی، همکاری گروهی، و فعالیت‌های تدبیری به‌عنوان مؤلفه‌های کلیدی ارزشیابی، با فلسفه آموزشی اخلاقی و ساخت گرایانه کتاب هماهنگ است. افزون بر آن، مستثنی کردن محتوای مکمل مبتنی بر کد QR از ارزیابی پایانی، اطمینان می‌دهد که دانش اصلی اخلاقی و الهیاتی در مرکز برنامه درسی باقی بماند و تمرکز آموزشی حفظ گردد (جداول ۲ و ۳).

۵. بحث و بررسی

هدف این مطالعه بررسی اهداف، فعالیت‌های آموزشی/یادگیری و میزان انطباق بین اهداف و فعالیت‌های آموزشی و یادگیری بود. اهداف فعالیت‌های آموزشی و یادگیری در جمهوری اسلامی بر اساس سند تحول آموزش و پرورش مشخص شده است. بر اساس سند تحول آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۵)، محتوای آموزش دینی باید مبتنی بر ارزش‌های فرهنگی و تربیتی برخاسته از تعالیم اسلامی باشد و مجموعه‌ای منسجم و ساختارمند از تجارب یادگیری را ارائه دهد که فطرت الهی انسان را پرورش داده و از

رشد فکری حمایت کند. در راستای این الزامات، تحلیل ما نشان داد که فعالیت‌های کتاب درسی فعلی صفات اخلاقی، مشارکت فعال، و درونی‌سازی ارزش‌های اسلامی را تقویت می‌کنند. این هم‌سویی به‌ویژه در استفاده از بحث‌های گروهی، پرسش‌های تدبیری، و مثال‌های زمینه‌مند که به دانش‌آموزان کمک می‌کند مفاهیم اسلامی را به تجربیات واقعی زندگی خود مرتبط کنند، به‌وضوح قابل مشاهده است.

اثرگذاری این رویکرد توسط اشرفی، وکیلی و محبی (۲۰۲۲) تأیید شده است. آن‌ها دریافته‌اند که کتاب‌های درسی جدیدتر به‌طور فزاینده‌ای حوزه‌های شناختی، عاطفی، و رفتاری را در هم می‌آمیزند. آنان استدلال می‌کنند که حضور روایت‌های قابل ارتباط، ابزارهای تصویری، و روش‌های یادگیری تلفیقی و توجه به موضوع تصریح مطالب در کتاب‌های درسی، کلید دستیابی به اهداف آموزش دینی است. مساله تصریح در تعاملات انسانی در پژوهش محمدی (۱۴۰۳) نیز تأکید شده است. این یافته‌ها مطالعه ما را نیز تأیید می‌کنند که نسخه بازنگری‌شده کتاب از راهکارهای متنوعی مانند سناریوها، اشعار و پرسش‌های دانش‌آموز-محور استفاده می‌کند تا درک و درونی‌سازی ارزش‌های دینی را تسهیل نماید.

افزون بر این، یافته‌های این مطالعه مبنی بر پاسخگویی کتاب به نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان، با مطالعه صیادی شهرکی و مرادی (۲۰۱۳) هم‌خوانی دارد. آن‌ها تأکید می‌کنند که آموزش دینی مؤثر باید نه‌تنها دانش الهیاتی، بلکه جنبه‌های عاطفی و ارتباطی زندگی دانش‌آموزان را نیز دربر بگیرد. تحلیل ما نشان می‌دهد که فعالیت‌های کتاب اصلاح شده پس از سال ۱۳۹۷، برخلاف نسخه‌های قدیمی‌تر، از فراگیران می‌خواهد که با موضوعاتی همچون همدلی، صداقت، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، و آگاهی هیجانی درگیر شوند. چنین ویژگی‌هایی تا حد زیادی در برنامه‌های درسی پیشین غایب بود؛ امری که میرعارفین (۲۰۰۷، ۲۰۱۰) نیز با انتقاد از نسخه‌های قدیمی‌تر به‌دلیل فقدان مشارکت انتقادی و اولویت دادن به حافظه‌محوری به آن اشاره کرده‌است. علاوه بر این، موضوع مشارکت انتقادی در یادگیری و آموزش در مطالعه رحمتعلی زاده، پنجه شاهی و رحمانی

مفرد (۱۴۰۳) هم مورد تأکید قرار گرفته است.

همچنین، خادمی (۲۰۱۹) بر فقدان توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی، و قاطعیت در کتاب‌های دینی چاپ شده پیش از ۱۳۹۷ تأکید می‌کند. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در این زمینه‌ها پیشرفت قابل توجهی حاصل شده است. نسخه کنونی شامل پرسش‌های باز، تمرین‌های اظهار نظر، و تکالیف مبتنی بر تدبر است که نه تنها بینش دینی را پرورش می‌دهد بلکه به دانش‌آموزان در توسعه مهارت‌های استدلال و بیان شخصی نیز کمک می‌کند. این تحول در طراحی کتاب درسی با دیدگاه طالبی (۲۰۱۳) هماهنگ است که آشنایی عمیق‌تر با تعالیم اسلامی و تدبر بر اصول دینی را عامل تقویت بینش معنوی و تعهد می‌داند—نتایجی که مطالعه حاضر نیز آن‌ها را در طراحی فعالیت‌های اندیشمندانه تأیید می‌کند.

گرایش به برنامه درسی فکری‌تر و درگیرکننده نیز با پژوهش خندقی و همکاران (۲۰۱۵) همخوانی دارد. این محققان معتقدند که کتاب‌های قدیمی‌تر در پاسخگویی به نیازهای رشد شناختی دانش‌آموزان و تربیت مهارتی یادگیرنده ناتوان بودند. انتقال مهارت بر اساس تحلیل علمی، در مطالعه دوستی زاده و ناعمی (۱۴۰۳) نیز بررسی و پیشنهاد شده است. در مقابل، فعالیت‌های کتاب پس از ۱۳۹۷ استدلال، ارزیابی، و تحلیل باورهای دینی را به شیوه‌هایی ترویج می‌دهند که به جای تکیه بر حفظ طوطی‌وار، ذهن دانش‌آموز را تحریک می‌کنند. این یافته نتیجه‌گیری ما را مبنی بر رویکرد سازنده‌تر و یادگیرنده-محورتر در نسخه جدید کتاب درسی تأیید می‌کند.

شواهد بیشتری نیز توسط عابدی و همکاران (۲۰۱۸) ارائه شده که هم‌سویی محتوای دین و زندگی با شاخص‌های آموزشی برنامه درسی ملی را تحلیل کرده‌اند. پژوهش آن‌ها تأیید می‌کند که کتاب‌های اصلاح‌شده بهتر اهداف بلندمدت آموزشی همچون استدلال اخلاقی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، و کنش مبتنی بر ایمان را در خود جای داده‌اند. همچنین با توجه به پژوهش یوسفی پارسانیان و همکاران (۱۴۰۲) میان محتوای کتاب دین و زندگی رشته انسانی و اسناد بالا دستی رابطه مستقیم وجود دارد ارزیابی ما نیز نشان

می‌دهد که فعالیت‌های کتاب با هدف پرورش این ابعاد، از طریق یادگیری تجربی و تدبری طراحی شده‌اند.

در نهایت، رضوی، رسولی و بنی‌علی (۲۰۱۵) محتوای کتاب‌های دین و زندگی را در ارتباط با اصول تربیتی کلاسیک اسلامی برگرفته از «المحجۃ البیضاء» تحلیل کردند. آن‌ها دریافتند که کتاب‌های قدیمی‌تر از پرداختن به فضایل اساسی مانند خودنگری، انضباط رفتاری، و استقلال اخلاقی غفلت کرده‌اند. مطالعه ما نشان داد که فعالیت‌های جدید فرصت‌های ساختارمندی برای توسعه این فضایل فراهم می‌کنند و دانش‌آموزان را راهنمایی می‌کنند تا رفتار خود را ارزیابی کرده و آموزه‌های اسلامی را در تصمیم‌گیری‌های شخصی به کار گیرند.

۶. نتیجه‌گیری

در مجموع، این مطالعه تأیید می‌کند که نسخه پس از ۱۳۹۷ کتاب دین و زندگی پیشرفت چشم‌گیری در هم‌سویی آموزشی و تربیتی با اهداف ملی داشته است. این نسخه شامل ویژگی‌هایی است که در ویرایش‌های پیشین غایب بودند—از جمله توجه به درگیری شناختی، رشد عاطفی، ارزش‌های اجتماعی، و تمرین دینی—و بدین ترتیب، به‌طور مؤثری به دغدغه‌های مطرح‌شده در پژوهش‌های قبلی پاسخ می‌دهد. فعالیت‌های بررسی‌شده در این تحلیل صرفاً تمرین‌های آموزشی نیستند، بلکه ابزارهای آموزشی جامع‌نگر هستند که از رشد معنوی، اخلاقی و ذهنی حمایت می‌کنند. این بهبودها نشان‌دهنده اجرای دقیق‌تر چشم‌انداز برنامه درسی ملی در آموزش دینی مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی و شکوفایی انسانی است.

با وجود این دستاوردها، پژوهش حاضر دارای محدودیت‌هایی نیز هست. تحلیل فقط بر برخی دروس از یک کتاب تمرکز داشت و عمدتاً به بررسی هم‌سویی درونی فعالیت‌ها با اهداف کتاب پرداخت، بدون آن‌که بازخوردهای دانش‌آموزان یا مشاهده کلاس‌های واقعی را در نظر بگیرد. مطالعات آینده می‌توانند دامنه بررسی را با دربرگیری ارزیابی‌های میدانی از اجرا در کلاس و نتایج یادگیری دانش‌آموزان گسترش دهند. یافته‌های این

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۳۳

تحقیق برای برنامه‌ریزان درسی، نویسندگان کتاب‌های درسی، و دبیران آموزش دینی در ایران و دیگر زمینه‌های مشابه، پیامدهای مهمی دارد: محتوای آموزشی موثر و کارآمد می‌تواند زمانی که اهداف فلسفی به‌طور روشن در طراحی فعالیت‌ها گنجانده شده باشند، آموزش تلفیقی دینی را به‌طور مؤثر ارتقاء دهد. پیشنهاد می‌شود پژوهشگران آینده مطالعاتی طولی یا مقایسه‌ای انجام دهند تا تأثیر چنین کتاب‌هایی را بر رشد اخلاقی و هویت معنوی دانش‌آموزان در گذر زمان بررسی کنند، یا هم‌سویی دیگر کتاب‌های آموزش دینی ایران با چارچوب‌های برنامه درسی ملی را مطالعه نمایند.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ گونه تعارض منافع ندارند.

منابع

- خادمی، س. (۱۳۹۸). تحلیل محتوای برنامه‌درسی دین و زندگی دوره متوسطه از نظر توجه به خلاقیت، تفکر انتقادی و ابراز وجود. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۴(۱)، ۱۰۱-۱۲۰.
- دوستی‌زاده، م و ناعمی، ف. (۱۴۰۳). بررسی مؤلفه‌های برنامه درسی «ترجمه رسانه‌ای» در رشته زبان و ادبیات آلمانی در مقطع کارشناسی. *پژوهشهای زبانشناختی در زبانهای خارجی*، ۱۴(۴)، ۵۷۹-۵۹۵.
- رحمتعلی‌زاده، م، پنجه‌شاهی، پ و رحمانی مفرد، الف. (۱۴۰۳). بررسی اهمیت بکارگیری طرح درس آموزشی، در ارائه متون ادبی، به‌منظور تکوین و بهبود مهارت خواندن و درک مطلب زبان‌آموزان زبان آلمانی. *پژوهشهای زبانشناختی در زبانهای خارجی*، ۱۴(۴)، ۵۶۱-۵۷۸.
- سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۹۵). تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- صیادی شهرکی، س.، و مرادی، م. ر. (۱۳۹۲). میزان پاسخ‌گویی برنامه‌درسی دین و زندگی به نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان. *آموزش دینی*، ۹(۳)، ۸۷-۱۰۶.
- طالبی، ک. (۱۳۹۲). روشن شدن و پایبندی معنوی از طریق تعالیم قرآنی و نبوی. *فرهنگ دینی و اخلاقی*، ۸(۲)، ۵۵-۷۴.
- رضوی، س. ع، خادمی نیا، ف و مرعشی، س. م. (۱۴۰۲). تحلیل محتوای کمی کتاب‌های درسی از منظر تحریک کنجکاوی دانش‌آموزان. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، 70-46, (68), 19, doi: 10.22054/jep.2023.73959.3850
- محمدی، ع. م. (۱۴۰۳). کاربردشناسی فرایند تصریح در ترجمه شفاهی همزمان زبان پژوهی، ۱۶(۵۱)، ۱۶۷-۱۹۵.
- میرعارفین، ف. س. (۱۳۸۶الف). نقد و ارزیابی محتوای کتاب درسی دین و زندگی سال سوم دبیرستان. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱-۲، ۴۵-۶۲.
- میرعارفین، ف. س. (۱۳۸۶ب). ارزیابی انتقادی کتاب دین و زندگی سوم دبیرستان. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۳(۱-۲)، ۱۱۵-۱۳۶.
- میرعارفین، ف. س. (۱۳۸۹). ارزیابی کتاب‌های معارف پیش‌دانشگاهی از دیدگاه دبیران و کارشناسان. *رشد آموزش دینی*، ۶(۲)، ۴۵-۶۴.
- نجفی، ح.، فراهانی، س. (۱۴۰۳). تعلیمات دینی نابارور در دوره دوم متوسطه، فصلنامه پژوهش‌های

تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی در آموزش دین؛ تفضلی و محمدی | ۳۵

کیفی در برنامه درسی، ۵(۱۶)، ۸۲-۴۵

<https://doi.org/10.22054/qric.2025.83326.395>

یوسفی پارسانیان، ه و مجیدیانی، م و جلالی، س، (۱۴۰۲)، تحلیل محتوای کتاب دهم انسانی، پنجمین همایش ملی پژوهش های حرفه ای در روانشناسی و مشاوره با رویکرد

از نگاه معلم، <https://civilica.com/doc/1761462>

References

- Aliakbari, M. (2014). The necessity of localized ELT materials in the Iranian context. *Journal of Language Teaching and Research*, 5(2), 376–381. <https://doi.org/10.17507/jltr.0502.10>
- Harwood, N. (2010). *English language teaching materials: Theory and practice*. Cambridge University Press.
- Masuhara, H. (2013). Pedagogical content analysis in language teaching. In B. Tomlinson (Ed.), *Applied linguistics and materials development* (pp. 35–57). Cambridge University Press.
- Richards, J. C. (2001). *Curriculum development in language teaching*. Cambridge University
- Tomlinson, B. (2011). *Materials development in language teaching* (2nd ed.). Cambridge University Press
- Tomlinson, B. (2012). State-of-the-art article: Materials development for language learning and teaching. *Language Teaching*, 45(2), 143–179. <https://doi.org/10.1017/S0261444812000026>

استناد به این مقاله: تفضلی، خاطره، محمدی، محمدعلی. (۱۴۰۳). تحلیلی بر نظام تهیه و تدوین مطالب آموزشی

در آموزش دین، فصلنامه پژوهش های کیفی در برنامه درسی، ۵(۱۷)، ۳۵-۱. DOI:

10.22054/qric.2025.86580.417

Qualitative Research in Curriculum is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.